

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (До 70-річчя проголошення незалежності)

М. ВЕГЕШ (Ужгород)

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Після арешту А.Бродія новим прем'єр-міністром чехословацький уряд призначив А.Волошина – лідера українського напрямку в краї. Він у присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій Республіці. У виголошеній 26 жовтня 1938 року промові А.Волошин заявив, що забезпечить “народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної”. 27 жовтня 1938 р. в газеті “Нова свобода” було опубліковано звернення Української Народної Ради “До всіх українців по цілому світі! До всіх українських шкіл, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бесарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали”, яке свідчило про чітку українську позицію уряду А.Волошина: “Ми віримо, – говорилося у зверненні, – що великий 50-мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги, накладали на нас нові садили нас в тюрми” [1, 1938, 27 жов.]. Це звернення було розцінене українцями, зокрема в Галичині, як сигнал до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславі, Коломиї. Були зафіксовані перші національні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив Е.Бачинський. Це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину, сподіваючись на її покровительство. Станом на 13 лютого 1939 року німецька національна меншість в краї становила 1,60% населення. А.Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким “всім громадянам німецької народності без огляду на їх національну приналежність дозволено організуватися в “Німецькій партії” по засадам національно-соціалістичним організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з таковим хрестом”. Іншою людиною, як представник німецької національної меншини, 27 січня 1939 року був включений до складу майбутніх послів українського парламенту Закарпаття [2, с.144].

Уряд Карпатської України робив усе для того, щоб відносини між українцями і чехами, які проживали в краї, залишалися добросусідськими. Перед Міністерством внутрішніх справ Карпатської України А.Волошин поставив завдання, “щоби у найкоротшому часі між українським народом і чеським урядництвом настали знову дружні, приятельські відносини”. Відзначимо, що їх значно погіршила античеська пропаганда проугорської “Угорської колонії” в краї, про що мова йтиме нижче. Призначаючи А.Волошина прем'єр-міністром, чехословацький уряд покладав на нього великі надії, як на поміркованого політичного діяча, сподіваючись на його нейтралітет у внутрішній політичній боротьбі, яка не припинялася в краї. А.Волошин добре це усвідомлював, коли наказав місцеве населення виконувати “правильно свої повинності в межах Чехословацької Республіки”. Натомість у наказі про запровадження в краї української мови, пропонувалося також поміщати написи чеською або словацькою мовами. Отже, призначення А.Волошина прем'єр-міністром не привело до радикальних змін в українсько-чеських відносинах.

Вирішення соціально-економічних проблем в 1938 – 1939 роки, коли Закарпаття здобуло автономні права, стало вимогою часу. Однак сам факт надання краю чехословацьким урядом автономії зовсім не означав, що його господарство розвиватиметься тепер самостійно. За двадцять років входження краю до складу Чехословацької Республіки, його економіка тісно пов'язана з економікою інших земель федерації. А тому важко погодитися з твердженням урядової газети “Нова свобода”, що “розбудова Закарпаття повинна бути розглянена в комплексі економічних питань цілої України” [1, 1939, 5 берез.]. Про це могла йти мова тільки в перспективі.

Чимало проблем виникло перед урядом під час складання бюджету Карпатської України в лютому 1939 року. Голова Українського національного об'єднання (далі – УНО) Ф.Ревай змушений був визнати, що у “бюджеті виявляються недобори”, які “мають покриватися із спільного бюджету” [1, 1939, 26 лют.]. Загальнодержавний бюджет федеративної ЧСР на 1939 рік визначався в сумі 3 млрд. 190 млн. кч., а бюджет окремих частин федерації: чеський – 5 млрд. 900 млн. кч., словацький – 2 млрд. 370 млн. кч., український – 550 млн. кч. Зобов'язання окремих федеративних територій до центрального державного бюджету становили: Чехія – 70%, Словацьчина – 24%, Карпатська Україна – 26% [3, с.169].

Уряд Карпатської України у такому стані речей звинувачував Прагу, а закарпатським фінансовим фахівцям було доручено встановити суму грошей, які продовжують надходити до спільної скарбниці в Празі. За підрахунками В.Гренджі-Донського, який мав досвід роботи в Підкарпатському банку, “всі прибутки карпатського господарства не виносять ані ста мільйонів, тоді, коли видатки перевищують триста мільйонів крорів” [4, с.186]. Гренджа-Донський вбачав вихід із складного становища у переході на стару систему збирання податків і скорочення персоналу урядників. Його пропозиція “знизити самим собі платні на половину, не триста кодних високих платень”, була прикладом самопожертви, але не могла бути підтримана широкими верствами населення [4, с.186].

Соціально-економічне становище Закарпаття особливо погіршилося після того, як в ході Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року від краю були відібрані і передані Угорщині міста Ужгород, Мукачеве, Берегове з прилеглими до них районами. Основним багатством краю залишався ліс. За даними статистики у 1937 році було вирубано різного дерева в Закарпатті 86243000 м³ вартістю 25147000 кч., а в Словаччині відповідно 95069000 м³ і 30044000 кч. Статистичні дані за 1938 р.: у Закарпатті вирубили 133811000 м³ вартістю 34683000 кч., а в Словаччині 154557000 м³ вартістю 41862000 кч. [3, с.169]. За статистичними даними на січень 1939 року на території краю нараховувалося 336617 га державних, 185324 га приватнокоштованих, 64449 га урбаріальних, 2188 га церковних, 17313 га селянських лісів. Промисловий вік лісу на цей час склав 62 роки, а ліси, вік яких перевищував 100 років, складали 29,7% [5, с.103]. В лісовому господарстві правозова значна частина населення краю. “Частина населення працює при вирубуванні дерева, – писала “Нова свобода”, – а другі при маніпуляції на складах, наложуванні на вагони, плавленні тощо” [1, 1938, 27 лист.].

Ліси займали більше половини площі, а точніше “біля 55% шлого простору в нових кордонах. Щорічний приріст дерева цих лісів оцінюється в 2000000 куб. метрів, але з того лише біля 30% дерева придатного для оброблювання, а 70% на паливо. Ліси забирають лише 8% усієї кількості робочих рук – приблизно 8 робочих днів на 1 га щорічно, тому їх соціальне значення в порівнянні з їх площею дуже мале” [1, 1939, 14 січ.]. На Закарпатті переважали букові породи дерева. К.Подольяк у статті “Лісове господарство Карпатської України в числах” твердив: “Аж до теперішньої доби рахувалося, що перевага буку в нашій країні є великою невигодою. При порівняно малій ужиточності й відбуту букового дерева, та при великих запасах в інших землях, бук не був деревом великого попиту. На сьогоднішня справа стоїть так: запаси твердого дерева листових пород (головно буку) в більшості європейських держав вичерпані, а тому збільшився попит на бук. Карпатська Україна в міжнародних колах деревної та будівельної промисловості вважається бажаним об’єктом величезного запасу цінного твердого дерева. Нашій державі відкриваються перспективи, раціонально і конструктивно використати за добру ціну запаси дерева буку” [1, 1938, 21 груд.].

В листопаді 1938 року дирекцію державних лісів і маєтків було евакуйовано з Ужгороду до Буштина, а згодом до Перечина. Сюди входили перечинський, великобerezнянський та веречанський округи [1, 1938, 28 лист.]. Щорічно кошторис перечинської, буштинської та рахівської дирекцій лісів становив близько 80 – 90 млн.кч. [1, 1938, 27 лист.]. На початку 1939 року на засіданні уряду стояло питання про створення єдиного державної дирекції лісів у Буштині. Їй мало підлягати 30 лісових управ [1, 1939, 13 січ.]. Буштина перетворювалося у головний центр лісового господарства. Для своїх потреб його керівництво почало спорудження трьох будинків вартістю 80000 кч. [1, 1939, 23 січ.].

22 лютого 1939 року обговорювалося питання нової організації всіх державних лісів у Карпатській Україні, головним пунктом якого постало проведення націоналізації і реорганізації управи лісів. Після проведення реорганізації персонал скорочувався на 20% [1, 1939, 11 січ.]. Реформи в лісовому господарстві передбачали будівництво нових тартаків, фабрик по виробництву меблів, паперу. Ще одним завданням, яке виникло перед урядом, було врегулювання торговельних питань з частинами федерації, пошук нових ринків збуту.

Розбудова лісового господарства потребувала інвестицій. Вони мали вкладатись у зміцнення промислових підприємств та на удосконалення комунікацій, необхідних для транспортування деревини. Такі транспортні середники були збудовані на ріках Карпатської України. На будівництві греблі в Богдані-Лузі працювало 235 робітників [1, 1938, 28 черв.]. Ще раніше подібна гребля була споруджена на р.Теребля, що дало змогу сплавлити дерево водним шляхом.

Безперечно, сплав лісу водним шляхом був вигіднішим і дешевшим, аніж перевезення його машинами чи кінями, однак мав і негативну сторону, бо при сплаві сильно руйнувались родючі прибережні ґрунти. Синевирський священик Ф.Горват скаржився в дирекцію лісної управи в Буштині, що під час спорудження греблі на Чорній ріці “заплавляли водою більше чим 3 з половиною угров земель власности наших господарей” [6]. На думку Й.Дудикевича ріки щороку “спричинюють селянам мільйонові шкоди” [1, 1939, 7 берез.]. У своїй статті “Як забезпечити власників прибережних піль при сплавлі деревини” Дудикевич запропонував вихід із проблеми: “...лиш той купець має право жадати дозволу на сплавлення, який перед дотичним еднанням обезпечить береги, і то в такий спосіб, щоб нормально всяке пошкодження берегу було унеможливлене” [1, 1939, 3 лют.].

У січні 1939 року почалися великі роботи в державних лісах. Однак, безсніжна зима ускладнювала вивіз дерева. Так, приміром, у районі управи державних лісів Чорна Вища, Чорна Нижча, Німецька Мокра й Брустурі вирубали щороку біля 80 – 100 тисяч кубічних метрів м’якого дерева і 10 – 15 тисяч твердого [1, 1938, 28 лист.]. Отже, ситуація, що склалася у лісовому господарстві, поступово стабілізувалась. Лише мізерна кількість лісів відійшла до Угорщини в результаті Віденського арбітражу. Ужгород постійно відчував нестачу палива.

Прибутковою галуззю промисловості стало добування “білого золота” – солі. Щорічно в солотвинських копальнях видобувалося 174 тис. тонн солі вартістю 56 млн. чеських крон. [7, 1939, 14 лют.]. “Кожен знає, – писала “Нова свобода”, – що солі із солотвинських копалень вистачало для цілої Чехословаччини, отже для 15 мільйонів мешканців” [1, 1939, 7 лют.]. У солекопальнях працювало близько 800 робітників і службовців. Але і в цій галузі господарства Карпатської України були свої проблеми, зокрема “комунікаційні труднощі стяжують експорт нашої солі до других частин федерації” [1, 1939, 10 берез.]. Ужгород постійно відчував брак солі, від чого її ціна була досить висока. Так, 1 кг солі в місті коштував 3 кч. [1, 1938, 22 груд.].

Значною підмогою у вирішенні проблеми зайнятості трудового населення були, звичайно, підприємства хімічної промисловості. До речі, на території Карпатської України існувало кілька великих фабрик хімічного виробництва – “Бантлін” в Перечині (210 робітників), “Сольва” в Сваляві (700 робітників), “Клотільда” у В.Бичкові (400 робітників), “Вулкан” у Чинадієві по виробництву сірників (100 робітників), у Кобилецькій Польщі по виробництву металу (200 робітників), парові пили в Тячеві “Вігорлаг” (150 робітників), в Богдані “Падрус” (100 робітників), на різних фабриках фірми “Латориця” у Сваляві, Чинадієві, Серенчівцях, Фрід’єшові працювало біля 2 тис. чоловік [5, с.104].

Уряд Карпатської України вів постійні консультації з представниками іноземних представництв про експорт своїх товарів. Так, зокрема, йшлося про експорт сірників до Великобританії. Однак виявилось, що чинадієвська фірма “Вулкан” була зв’язана “партельовою умовою до 31 грудня 1947 р.” і до цього часу не мала права експортувати свою продукцію у будь-яку країну. 19 січня дирекція фірми “Батя” в Зліні “подала міністерству народної оборони в Празі прохання про дозвіл на виявлення потрібної земельної площі катастру громади Пасіка та Свалява для видобування великого промислового об’єкту”. Частина потрібних земель фірмі “Батя” вважала віддати фірма “Латориця”. Окружний начальник повідомляв міністерство господарських справ Карпатської України 20 січня 1939 року, що “уже днесь 50% власників землі добровільно передають свої землі фірмі “Батя”. Однак, запланований промисловий об’єкт, внаслідок політичних баталій, не розпочинали будувати.

Певні позитивні зрушення відбулися у харчовій промисловості. В лютому 1939 року столицю Карпатської України відвідали представники великого промислового концерну “Густав Саш” з Відня. Вони запропонували побудувати на Закарпатті три свої фабрики. Дві фабрики по переробці овочів планувалось спорудити в околицях Буштина, або Тячева, а фабрику по переробці м’яса – неподалік від Хусту. Акцентувалось на тому, що “передминулого року вивезено з самого Тячева на 5000 вагонів яблук до цілого світу”, а з побудовою фабрики “...сотки наших робітників з Тячівщини будуть мати постійну роботу” [1, 1939, 25 лют.]. З огляду на це “Нова свобода” оптимістично писала: “Господарське життя в Карпатській Україні починає рухатись і є надія, що вже цього року буде тут збудовано декілька нових фабрик” [1, 1939, 25 лют.].

У Закарпатті діяло 20 фабрик по виробництву спирту, однак після Віденського арбітражу і ця галузь харчової промисловості зазнала значних втрат. Якщо виробництво вина (в гектолітрах) в старих межах становило 123473, 68, то в нових кордонах воно скоротилось до 27809, 74, втрати становили 85663, 95 [5, с.103]. “Із півтреті мільйона овочевих дерев, – писав В.Гренджа-Донський, – лишилось нам після передачі мадярських околиць 2.016.902 дерев, в тому півмільйона сливок і майже мільйон яблунь. Збір винограду мали ми двісті тисяч квінталів, осталося нецілих п’ятдесят чотири” [2, с.102]. У Підгорянах діяла одна на весь край пивоварня. Тут працювало біля 120 робітників. В пивоварській продукції Карпатська Україна не мала втрат. Згідно з повідомленням “Нової свободи” про розвиток пивоваріння, статистичні дані виглядають таким чином: “5.600 – цілкова спроможність продукції (у квінталах); 4.460 – спотребування ячменю для продукції солоду (у квінталах); 3.224 – продукція солоду (у квінталах); 70.000 – річний виріб продукції пива (в гектолітрах); 3.995 – зужитковання солоду (у квінталах); 75 – зужитковання хмелю (у квінталах)” [1, 1939, 8 берез.].

Але у найгіршому стані знаходилися транспорт і зв’язок Карпатської України. Без цих артерій господарське життя країни було неможливе. “Нова свобода” повідомляла, що в районі державних залізниць в Хусті є 365255 м нормальнорозходових (ширококоліїних – авт.) і 101486 узкорозходових колій. Щодня їздить приблизно 60 особових і вантажних поїздів” [1, 1939, 21 лют.]. Віденський арбітраж завдав непоправного удару по закарпатських залізницях. “Країна порвана, пошарпана, перервана і головна залізнична лінія поздовж країни зі заходу на схід. Залишилися тільки лінії поперечні, але вони не були ніяк сполучені. В залізничному транспорті становище катастрофальне. З Перечина до Севлюша залізницею не доберешся, хіба що автомашиною, чи возом або пішки. Виглядає так, що це навмисне відірвані найбагатші врожайні райони, великі центри торгівлі і якогось-такого промислу” [8, с.168]. 9 грудня 1938 р. В.Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: “Відчуваємо брак залізниць... Один журналіст спитав, що будемо робити без залізниць? Будемо возити волами, як наші діди возили, але і тоді нашу державність не пустимо... Албанія взагалі не має залізниць (здається, тепер щось трохи будують), але за те живе державним життям” [2, с.102].

Через втрату залізниць доводилося вирішувати транзитні поставки вантажами (грунтовими) дорогами. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що станом на 10 листопада 1938 року “довжина карпато-українських шляхів є така: 1)державних шляхів – 484 км; 2)красвих – 518; 3)залізничних сполучень – 6; віціанальних – 840”. Висловлювалась надія, що “...цього року (1939 – авт.) вибудується та добудується багато км шляхів нових”, а “за кілька років буде ціла Карпатська Україна перекреснена сіткою добрих битих доріг” [1, 1939, 19 лют.]. За даними уже згадуваної газети “Нова свобода”, довжина автобусних ліній становила близько 390 км [1, 1939, 21 лют.]. Наприкінці січня 1939 року в Хусті відбулась нарада, на якій об’єдналися в єдиний уряд комунікацій виконавчі органи залізниць і пошт. Директором новоутвореного міністерства було призначено інженера Бородайкевича, який кілька років до цього працював у дирекції залізниць у Празі.

Вирішення питання транзиту українських поїздів через територію Угорщини було життєво необхідним і його потрібно було вирішити першочергово. В меморандумі Української Центральної Ради і Карпатської Січі в Королеві до Президії влади Карпатської України підкреслювалось, що “Королево над Тисою було вузлом залізної дороги і мало великий рух. Тепер внаслідок втрати головної залізничної лінії Прага–Ясіня, стається пустим і без жодного руху”. Без залізниць не міг функціонувати й основний промисел краю – деревний. Німецький часопис в Братиславі “Гренцботе” надрукував статтю “Карпатська Україна під натиском”, в якій описувалась ситуація, яка склалася на залізницях: “Народне господарство Карпатської України є залежним у великій

мірі від правильного залізничного переїзду через Мадярщину. Одинокний залізничний шлях, що зв'язує ту країну зі заходом, веде по устійненні нових кордонів через мадярську територію і стоїть під мадярською контролею. Дорога через Польщу є від довшого часу перервана так, що проїзд через Мадярщину став життєвим питанням для Карпатської України" [1, 1939, 8 лют.].

Угорщина, згідно з рішенням Віденського арбітражу, була зобов'язана надати Карпатській Україні переїзд через її територію до 10 січня 1939 року. Однак, мукачівський угорсько-чеський інцидент на кордоні дав привід угорському уряду відкласти виконання договору. У лютому 1939 року в Хусті проходили переговори за участю Угорщини, Словаччини і Карпатської України. В першу чергу мова йшла про залізничні товарні тарифи. Угорці запропонували знижені від 15 до 5% тарифи на товари з Карпатської України. В першу чергу мова йшла про дерево, сіль, худобу і вугілля [1, 1939, 5 берез.]. Одночасно велися переговори з представниками федерації. На переговорах, що проходили 23 – 25 лютого 1939 року "були порушені справи персональні, спільний тариф, розділення залізничної каси, постачання рейок, порогів і іншого залізничного транспорту" [1, 1939, 26 лют.].

Частина залізниць пролягала через румунську територію. Так, з Хусту до Ясіня можна було проїхати поїздом тільки через територію Румунії. Пропонувалось будувати залізницю за межами Карпатської України, бо "без залізничних шляхів, які б вели лиш через нашу територію, ми довго не обійдемося" [1, 1939, 25 лют.]. Починаючи з 9 лютого 1939 року почала діяти залізнична комунікація між Ужгородом і Ужком через Кам'яницю. Необхідно зауважити, що ці починання вимагали значних коштів. Проект бюджету залізничного шляху з Великих Лучок до Червеньова мав обійтися в 1.700.000 чеських крон.

У результаті угоди з Угорщиною із Ужанщини через Ужгород – Чоп – Севлюш до Хусту з початку березня 1939 року мав розпочатися постійний рух прямого поїзда. "Ужанщина буде мати сполучення на скорий поїзд Ясіня – Прага, через Перечин – Кам'яницю – Ужгород – Баночці – Легеня – Міхаломи – Костолани. На скорий потяг Ясеня – Прага переступлять подорожуючі з Ужанщини в Сланці", – повідомляла "Нова свобода" [1, 1939, 23 лют.]. На початку березня 1939 року з угорським урядом було погоджено про транзитний переїзд другого поїзду по угорській території – Хуст – Прага. Угорська і українська сторони домовилися також про рух пасажирського поїзда Тересва – Костолани і міжнародного рейсу Буданешт – Мукачево – Лав очне – Львів [1, 1939, 7 берез.].

Вирішувались справи і про рух поїздів всередині країни. В лютому 1939 року почала діяти залізнична комунікація Севлюш–Кушниця, а також сполучення Чинадієва і Севлюша через Батєво [1, 1939, 23 лют.]. Великі надії покладались на залізну дорогу Пряшів – Малий Березний – Свалява – Хуст, будівництво якої мало розпочатися весною 1939 року [1, 1939, 9 лист.].

Не менша увага приділялась будівництву автомобільних доріг та налагодженню руху по них. Карпатська Україна мала взяти участь у будівництві автостради "Захід – Схід", початок якої планувалось на весну 1939 року. На цій більш як тисячокілометровій автостраді 175 кілометрів припадало на Закарпаття [9, с.169]. Початок її був у Берліні, далі Дрезден – Цінвальд – Тепліц – Шенав – Терезин – Прага. Звідти через Ігнату – Злін – Філіна – Пряшів – Вранов – Гуменне – Снина до Ублі. Далі по території Карпатської України через Малий Березний – Полян – Сваляву – Довге – Хуст – Тячів до румунського кордону. Будівництво дороги по території Закарпаття мало обійтися у 3,5 млрд.кч. [1, 1938, 22 лист.]. Підготовчі роботи повинні були розпочатися у листопаді 1939 року.

У січні 1939 року уряд Карпатської України запланував будівництво комунікації Великі Лучки – Червеньово – Кайданово, а також Червеньово – Зняцево – Нове Давидково – Великі Лучки – Ракошино. Потребувала негайного будівництва дорога Гукливе – Сойми – Келечин [1, 1939, 19 січ.]. На ній постійно працювали місцеві жителі й члени Карпатської Січі, які щодня заробляли по 20 – 25 кч. [1, 1939, 26 лют.]. Аналогічні заробітки були на будівництві лінії Липча – Свалява та Велика Копаня – Коропець, на яких працювало кілька тисяч робітників [1, 1939, 4 лют.].

Найбільш відсталими були гірські райони країни, зокрема, села Волівського округу. 24 лютого 1939 року, Волівщину відвідав міністр внутрішніх справ і голова Господарської Ради Ю.Резай. В приміщенні окружного уряду відбулася нарада, на якій "...була обговорена ціла низка найпекучіших питань Верховини" [1, 1939, 26 лют.]. Одним із таких питань була проблема доріг в окрузі. Голова Української Національної Ради Волового Й.Дудикевич та її секретар М.Скира запропонували негайне будівництво "так званої північної магістралі на відтинку Лелечин – Пилипець – Границя", а також будівництво поперечної дороги Волове – Лозянське – Кушниця. На думку керівників Волівського округу, ця будова "має б першорядне значення господарське, туристичне і мілітарне не лиш для волівського округу, але і цілого Закарпаття. Ю.Резай відвідав також гірські села – Лозянське і Прислоп. На той час у Лозянському проживало близько вістори тисячі чоловік. Сільська громада вирішила побудувати власними зусиллями і за власні кошти міст через р.Ріку. Для цього кожний житель села мусив працювати кілька днів на будівництві даремно – "лиш робітники 3 дні, робітники з кінями 3 – 4 дні" [1, 1939, 26 лют.]. Будівництво моста мало обійтися в 40000 кч. Аналогічна ситуація була в Прислопі. Село було розділено на дві частини, а дороги, яка б з'єднувала їх не було. На будівництві дороги в Прислопі планувалось вкласти 45000 кч.

Уряд Карпатської України розраховував на те, що країна у найближчий час стане притягальною силою для туристів із західних держав. Він навіть зрив, що Карпатська Україна "могла би бути раєм для туристів". З приводу цього "Нова свобода" писала: "Крім того, через нашу країну веде одна з найгарніших гірських до-

діг в справі піднесення туристичного руху, то є бита дорога з Волосянки на Верецьки – Воловець – Лопушанка – Німецька Мокра – Околи – Ясіня [1, 1938, 9 лист.]. Однак, необхідно констатувати, що багато проектів залишилося тільки на папері. На їх проведення в життя не вистачало ні коштів, ні часу.

У віданні дирекції пошти Карпатської України знаходилося 66 поштових урядів із 510 службовцями. Після Віденського арбітражу до Угорщини відійшли 211 поштових службовців, а з втраченої території – 248 [1, 1939, 24 лют.]. В.Гренджа-Донський писав, що “пошта все ще не наша, хоч вона є найважливішою... Пошміст-ри землі, люди ворожо настроєні тільки те й роблять, що на кожному кроці саботують. Ви просто не можете за-творити з ким-небудь телефонічно, щоб не довідалась Прага” [2, с.160].

Незважаючи на саботаж чеських чиновників, проводилася певна робота по відкриттю нових поштових урядів і до роботи в них залучалися українці. Найближчим часом намічалось відкрити поштові установи в Невішнім, Кольчині, Кривій та Колочаві [1, 1939, 24 лют.]. На лютий 1939 року було налагоджене телефонне сполучення із західними землями республіками. Тут були проведені 3 телефонні і 2 телеграфні лінії. “На лінії цієї вкрито 784 кілометрів дроту, – відмічала “Нова свобода”, – ці праці коштували біля 1,5 мільйона крон” [1, 1939, 24 лют.]. Ще в січні 1939 року між Угорщиною і Карпатською Україною було досягнуто згоди про відновлення телефонного сполучення на лініях Ужгород – Перечин, Ужгород – Хуст, Мукачево – Свалява, Дебрецен – Хуст [1, 1939, 28 січ.].

Однією з невідкладних проблем, яку необхідно було вирішити найближчим часом була електрифікація. Територія Карпатської України була електрифікована лише частково. Навіть такі великі села, як Білки, Довге, Подізна, Неліпино, Руське Поле, Ракошино, Давидково, Вишній Коропець, Зняцево та ряд інших не мали електричного світла [1, 1939, 11 січ.]. Селам, які знаходилися далеко від електричних ліній, розраховувати на швидку електрифікацію не доводилось. Планувалось використати енергію води не тільки при сплаві лісу, але й для виробництва електроенергії. На річках Теребля і Ріка намічалось побудувати електростанцію. Використовуючи різницю висот, впустивши Тереблю через тунель в Ріку, “товстане такий спадистий водопад, якого нема в Європі, цей водопад, без вугілля, без дров, може поганяти таку електрарню, яка буде в силі освітлювати, крім нашого краю, пів Румунії, всю північну Мадярщину, а навіть Східну Словаччину” [1, 1938, 9 лист.]. За розробку цього проекту взялися німецькі інженери, однак справа так і не зрушила з місця. В Хусті було організовано товариство “Карпатські електрарні”, яке мало малі електростанції в Ясіні та Воловому. Завдяки цьому товариству почалася електрифікація сіл Довге, Дубове, Поляна, Неліпино, Голубине, Ракошино, Давидково [1, 1939, 2 лют.]. В 1939 році повинна була почати діяти електростанція в Оноківцях [1, 1939, 11 січ.].

Велика увага приділялася розробці корисних копалин. Ще влітку 1932 року спеціалісти з Чехословаччини провели дослідження багатств Волівщини і видали брошуру з цього приводу [1, 1939, 12 січ.]. В 1938 – 1939 роках районний нотар з Волового Яромір Томачек запропонував знову повернутися до цієї проблеми. У своїй статті “Використання наростного багатства Волівщини”, автор припускав, що “у волівській окрузі знайдуться дуже корисні джерела” [1, 1939, 13 січ.]. “Для практичного використання зістають до диспозиції: цеглярська глина, вапняк та вапно, дорожний камінь, кремень..., а головно мінеральні джерела” [1, 1939, 13 січ.]. Цегельна глина піддавалася аналізу в Празі і з’ясувалося, що найцінніші її поклади є в Синевирі та Воловому. Я.Томачек збачав на цій основі відкриття нових промислів, зокрема, по виробництву скла, кераміки, будівельних матеріалів. Поклади вапняку, які знаходяться біля Голятина, могли б забезпечувати цілу округу цим матеріалом. Йшла мова про їх експорт за кордон.

Значна увага приділялася також мінеральним джерелам, які знаходяться у Воловому, Соймах, Вишньому Бястрому і Келечені. Робилися спроби піддати ці джерела хімічному аналізу [1, 1938, 26 лист.]. Поклади вапняку в районі Нересниця – Ганичі, як вважали фахівці, “при невідповідній розробці й примітивному способі випалювання, звичайно не можуть дати ані відповідної якості вапна, ані достатньої кількості” [1, 1938, 27 лист.]. Тут же знаходилися і поклади сировини, придатної для виробництва цементу, який ввозився в Карпатську Україну із Словаччини. Економічна розбудова краю вимагала великої кількості вапняку й цементу, а випалювався вапняк дровами. Планувалось, що в майбутньому для виробництва цих необхідних для будівельної промисловості факторів буде використовуватися вугілля. У долині Тересви були виявлені поклади мармуру [1, 1938, 27 лист.].

На кінець 30-х років припадає активізація кооперативного руху в Карпатській Україні, розвивається торгівля. Закарпатські вчителі виступили ініціаторами створення кооперативів [1, 1938, 25 черв.].

Уряд Карпатської України доклав всіх зусиль для створення оптимальних умов для розвитку зовнішньої торгівлі. 23 січня 1939 року до Праги прибув референт Міністерства господарства в Хусті М.Бабота – ініціатор торговельних переговорів з урядами Німеччини і Угорщини. 25 січня М.Бабота і В.Шандор зустрілися з уповноваженим представником державного секретаря Німеччини Келлера. “Ми щойно виходили на міжнародну торговельну арену й не були в стані зразу відповідати на великі вимоги, ставлені Німеччиною на спосіб “швидко, швидко” – пригадував В.Шандор [3, с.193]. М.Бабота постійно тримав у курсі справи уряд А.Волошина. Так, 25 січня 1939 року він телефонував із Праги: “1) Скільки і якого дерева продасть Карпатська Україна Німеччині в рамках німецько-чехословацького торговельного договору в 1939 р.? 2) Скільки і якого дерева Карпатська Україна зможе продати Німеччині понад Прагою приділений контингент? 3) Прийняти німецьку делегацію (лісовиків) “Форст Комісіон”. 4) Чи дозволимо їм відкрити філію німецького банку в Братиславі під патронатом Дрезденського банку? 5) Заснувати німецько-українську торговельну спілку” [3, с.184–185].

18 – 20 лютого в Празі проходила міжнародна конференція у справі підписання торговельного договору з Румунією. Делегацію Карпатської України очолював В.Шандор. Сторони зійшлися на тому, що Карпатській

Україні необхідні 2500 вагонів кукурудзи, однак Румунія може поставити 1500. Українська делегація просила поставки 600 – 700 вагонів олійних рослин, а поставки бензину і нафти повинні були залишитися в попередній кількості [3, с.185]. 24 лютого румунська делегація знову відвідала Прагу і підписала торговельний договір з Карпатською Україною. В.Шандор високо оцінив цю угоду. “Ми дістали від Румунії кукурудзу по дешевій ціні, ніж та, яку нам пропонувала Угорщина. Під час переговорів румунські представники звернули нашу увагу на те, що угорці відмовлялися їх від закінчення з нами торговельного договору, мовляв, у Карпатській Україні ведеться сильна українська пропаганда проти Румунії за Буковину” [3, с.187–188]. Вирішальну роль у налагодженні торговельних відносин з Німеччиною і Румунією відіграли члени Представництва Карпатської України в Празі В.Шандор, О.Матковський, В.Орелецький, Г.Статник, М.Рідлова, Й.Скала [3, с.160].

Отже, незважаючи на надання краю автономних прав, його економіка була тісно зв'язана з економікою інших земель федерації. В першу чергу це стосується промисловості Карпатської України. Відсутнього удару по ній наніс Віденський арбітраж 2 листопада 1938 року, коли від краю відійшли до Угорщини найбільш розвинуті у промисловому відношенні райони країни. Найменших втрат зазнала харчова промисловість, зокрема, виноробство. Після рішень арбітражної комісії у Відні країна втратила майже всі залізничні комунікації, що, фактично, паралізувало інші галузі промисловості. На території краю діяли великі фабрики хімічної промисловості. Залучався іноземний капітал, зокрема, чеська фірма “Батя” і австрійський концерн “Густав Саш”. Значна увага приділялася будівництву нових залізничних і автомобільних комунікацій, робилися кроки у напрямку покращення діяльності пошти, телефонних і телеграфних ліній. Уряд Карпатської України розробив цілу програму електрифікації країни. Розвивалася торгівля, як внутрішня, так і зовнішня, відкривалися кооперативи. Однак, більшість проектів не були втілені у життя через брак часу і коштів.

Офіційна статистика Чехословаччини ділила територію Закарпаття на дві продуктивні зони – підгір'я і верховину. До орної зони відносилися перечинський, великобerezнянський, сваявський, волівський, хустський, тячівський і рахівський округи, а до збіжжевої – всі решта округів. За підрахунками професора В.Доманицького “сільськогосподарські площі в пашному районі – біля 40%, у збіжжевому – біля 70%” [1 1939, 14 січ.].

Після Віденського арбітражу від краю до Угорщини відійшли найбільш родючі землі півдня країни, що різко погіршило продовольчу ситуацію в Карпатській Україні. Необхідно відзначити, що Закарпаття ще до рішення арбітражної комісії відчувало продовольчу кризу.

Сільське господарство Карпатської України вимагало негайних реформ. 19 листопада 1938 року Українська Центральна Рада в Хусті видала “Маніфест до українського народу”, в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду. На перший план висувались проведення земельної реформи, піднесення і розвитку хліборобства, піднесення тваринництва і молочарства” [2, 24, с.83]. з наближенням весни у “Новій свободі” все частіше публікувалися статті, в яких головна увага приділялась посівним роботам, покращенню врожайності ґрунтів. “Першою нашою турботою є, щоб цієї весни орна земля не залишалася неосіяною, щоб орна і посівна площі не зменшилися, а навпаки – в порівнянні з минулим роком розширилися” [1, 1939, 17 лют.], – закликала газета. Багато земель, зокрема пасовища, майже не використовувалися у сільськогосподарських цілях, а тому “кожний господар, кожне село, кожний округ має стремити до того, щоб цього року якнайбільше таких площ було розорано й обернено під культури кукурудзи, збіжжя, соняшника, орніз рослин тощо [1, 1939, 17 лют.].

Закарпатські фахівці пропонували різні варіанти виходу з кризи. Невідомий автор статті “Що необхідно зробити для поліпшення сільського господарства?”, опублікованій у “Новій свободі”, пропонував: “1) Передусім, слід спитати всіх наших інженерів агрономії, які охоча працювати над поліпшенням сільського господарства, призначити їх у окремих районах для плянкової праці у тому напрямі. 2) Треба при допомозі їх належно дослідити – і то протягом якнайкоротшого часу – дійсний стан нашого сільського господарства для того, щоб на основі того дослідження можна було скласти для кожного села, чи катастру, відповідний плян поліпшення. 3) Необхідно, де треба, провести комасацію (зцілення порозкиданих клапчиків землі) та припинити далі її розроблювання до відповідної виміри площі засіву, вистачальної для рентабельності господарства. 4) Обов'язково перевести плянову меліорацію (відводнення) на ґрунтах, де є надбуток води і вогкості. Ґруники, що надаються до садження овочевої деревини чи засіву сільськогосподарських культур, слід упорядити в терасовидний спосіб та забезпечити тереси чи спади стоками надмірної води, щоб не забирала зі собою ґноїв та не пошкоджувала терас і культур. 5) Менше придатні площі для хлібових рослин і садовини, слід належно упорядити для плекання кормових трав на випас худоби. 6) Лісові площі слід упорядити окремо, а головне повичищувати від лому та суховиння, а головне – на зрубаних місцях дбати про новий поріст. 7) В кожному катастрі, а в крайньому випадку, коли б це було неможливо, то бодай на кілька сіл, треба завести взірцеві під кожним оглядом сільські господарства пересічно виміру, яким би кермував інженер агрономії та яке було б наглядним прикладом для інших господарів, а сам інженер міг би все бути дорадником для них у справах поліпшення їх господарства. 8) Для розширення фахових знань з ділянок агрономічних наук і для фахового вишколу так молодих господарів, як і дорослих, необхідно закладати фахові сільськогосподарські школи та улаштовувати курси та наради, а час від часу, сільськогосподарські вистави. 9) Рівночасно слід звернути особливу увагу, з огляду на характер країни, на поліпшення тваринної продукції та зпрацювання її за продукти, що надаються для кращого переховання чи експорту, а тому й збуту. Проблема збуту сільськогосподарської продукції – окреме завдання, дарма, що тісно зв'язане з питанням раціоналізації (поліпшення) сільського господарства. 10) Для плянкового та успішного переведення всіх цих завдань, необхідно перевести доцільну земельну реформу та закласти спеціа-

льний сільськогосподарський банк, який би перебрав на себе фінансування нашого сільського господарства. Сум, що будуть витрачені на це поліпшення, не доводиться шкодувати, оскільки воно напевне дасть і відповідний ефект у формі збільшення та поліпшення самої продукції, а тим самим і – підвищенням загального культурного рівня нашого населення. Рівночасно з тим напевно зростуть і прибутки нашої державної скарбниці, бо-ж кращі господарі охоче платитимуть і більші податки. Зо зубожих господарів великого хосна сподіватись не можна. І, нарешті, остання вимога: 11) Плеканню сільського господарства слід присвятити окремих, фаховий журнал (місячник чи кварталник), який стежив би за тою справою, як вона розвивається в цілій нашій державі та поза нею” [1, 1938, 8 груд.].

У лютому 1939 року хліборобський відділ міністерства господарства замовив 10 вагонів конюшини для посівних робіт [1, 1939, 26 лют.]. Фахівці шукали шляхи покращення врожайності ґрунтів. Інженер Т.Краснокутський виклав свої думки на сторінках “Нової свободи” у статті “Дещо про збільшення врожайності та родючості ґрунтів”. Автор вважав, що ґрунти “на яких родиться кукурудза, ячмінь та фасолія, можна покращити шляхом: 1) меліорації, 2) переведення головної оранки восени, а не навесні, як є до цього часу, 3) щорічно поглиблювання орної верстви на рахунок підґрунтя так довго, щоб ораниця мала не менше, як 25 см завглибшки, 4) правильне збереження гною та належного його заорювання, 5) введення в сівозміну метеликових рослин і в першу чергу люцерни і конюшини, 6) заведення правильного сівозміну” [1, 1939, 5 берез.].

Ще одним завданням, яке потрібно було вирішити автономному уряду, було проведення земельної реформи. Намічались чотири пункти для здійснення цієї справи: 1) деполітизувати уряд земельної реформи, 2) централізація уряду, 3) вирішити причини місцевого характеру (географічні особливості краю), 4) збільшити кількість українців на відповідних посадах [1, 1939, 4 лют.]. Аграрна реформа, яку проводив уряд Чехословаччини, не задовільнила закарпатських селян. “Наші селяни, – писав О.Геровський, – одержали тільки маленьку частину тих земель, які чеський уряд відібрав від угорських панів. Із земель, які чеський уряд роздав, на кожного одержавшого землю, прийшлося в середньому по: 3,5 га кожному чеху, 3,5 га кожному єврею, 1,4 га кожному угорцю, 1,2 га кожному німцеві, 1,1 га кожному руському”. Проведення реформи сільського господарства в Карпатській Україні з нетерпінням чекали селяни краю, особливо бідняки. Вони сподівалися, що “рідна влада допоможе їм в їх тяжкому положенні й проголосить: “Нова земельна реформа для безземельних і малоземельних” [1, 1939, 25 лют.]. Реформа так і не була проведена, хоч робилися спроби її здійснити. Уряд покладав великі надії на великі маєткові господарства, зокрема, маєток графа Шенборна, однак з’ясувалось, що “чехи, ...замість дати маєток під земельну реформу, виорендували його чужим підприємцям аж на ...99 років” [2, с.183]. У лютому 1939 року уряд Карпатської України “призначив півмільйона корон на харчеву акцію бідних дітей” [2, с.190]. Однак, ця допомога не могла суттєво поліпшити становище.

Неспроможність вирішити продовольчу проблему власними силами змусила уряд А.Волошина шукати допомоги за кордоном. Вивчалися можливості обміну лісу і солі на зерно з Німеччиною і Угорщиною [5, с.87]. Почалися поставки кукурудзи з Румунії. Закарпатська делегація, яка побувала в Румунії, звітувалася 28 грудня 1938 року перед карпатським урядом: “Ми згодилися з одною умовою, що кукурудза не сміє бути за жадну ціну дорожча, ніж дотепер, т.е. 1 кг за 1 кч., щоби населення не мало жодних скарг і нарікань у цьому напрямкові... щоби кукурудзи було достатком для населення”. Протягом жовтня Румунія зобов’язалася поставити на Закарпаття 220 вагонів кукурудзи, а в листопаді 1938 року – 250 [1, 1938, 29 жов.]. Тоді ж було досягнуто домовленості з румунським урядом, що закарпатські селяни “можуть з Румунії купувати й без ціла та заборон переносити кукурудзу й інші харчові продукти до наших сіл краю” [1, 1938, 9 лист.].

Велике значення у господарському житті Карпатської України відігравало тваринництво і птахівництво. Тваринництво було найголовнішою ринковою галуззю господарства країни, а для жителів Верховини майже єдиним джерелом прибутків. Продукти тваринництва в 1930 року оцінювалися в сумі близько 500 млн. кч. щоріку, а в нових кордонах вони б коштували біля 400 млн. кч. [1, 1939, 7 берез.]. За даними тогочасної статистики кількість худоби в Карпатській Україні до і після Віденського арбітражу складала: “Перед відступленням частини території був стан такий: рогатої худоби 216.928, коней 39.600, свиней 81.740, овець 105.100, кіз 25.739. По відступленні нашої території Мадярщині виглядає стан худоби так: рогатої худоби 172.261, коней 28.355, свиней 52.171, овець 93.591, кіз 11.509” [1, 1939, 28 січ.]. Велика рогата худоба експортувалася до Чехії і Моравії.

Важливою галуззю сільського господарства було садівництво. Воно щорічно давало від 2.600 до 6.135 вагонів садовини. Найбільшу питому вагу в цій галузі становили яблука, щорічний урожай яких становив 95 – 354 тис. метричних соткарів, а вартість їх оцінювалася в межах від 6 до 20 млн. кч. [1, 1939, 14 січ.]. Важливе місце в агропромисловому і торговому комплексі займало вирощування слив, волоських горіхів, груш, черешень, морелі, вишень. Значних втрат після Віденського арбітражу зазнало виноградарство. Фаховий референт міністерства господарства Г.Цebro-Дубровський відмічав, що площа виноградників зменшилася на 50%, а вина високої якості залишилися в Середнянському, Виноградівському, більшій частині Ужгородського і Мукачівського округів [1, 1939, 11 січ.]. Виноградарство в нових кордонах давало продукцію на суму 42 млн. кч. [1, 1939, 14 січ.].

Слабше було розвинуте городництво, хоча й воно займало в сільському господарстві не останнє місце. В.Доманицький відзначав, що “городництво р.1932 охоплювало 1834 гектари землі, дві третини площі городів під капустою, одна шоста під цибулею, а решту культур (огірки, часник, морква) припадала також одна шоста площ городів” [1, 1939, 14 січ.]. В.Доманицький був переконаний, що “є блискуча можливість для продукції

теплолюбивих городніх культур, солодкої паприки, синіх баклажан, помідорів тощо та для створення на цьому овоче-консервній промисловості” [1, 1939, 14 січ.]. Особливу увагу пропонувалось звернути на культуру сої. У Великій Бакті на дослідній станції було встановлено, що тут можуть дозрівати навіть пізні сорти сої.

Таким чином, Віденський арбітраж завдав відчутного удару по сільському господарству Карпатської України. Після втрати родючих районів Закарпаття, для уряду Карпатської України найголовніше завдання полягало в тому, щоб харчувати місцеве населення. У цьому відношенні робились певні спроби: проводились акції допомоги, закуповувалась кукурудза з Румунії, розглядалося питання про обмін лісу і солі на зерно з урядами Німеччини і Угорщини. Однак, необхідно відзначити, що активна політична діяльність і бар’єр цілої низки зовнішніх факторів не дали можливості уряду серйозно зайнятися проблемами народного господарства.

Першочерговим завданням уряду Карпатської України восени 1938 року було забезпечити населення продуктами харчування. Без вирішення цієї проблеми нормальне функціонування державних інститутів було б неможливе, а реформи, які передбачалось провести, були приречені на невдачу. Особлива увага приділялась гірським районам, звідки найчастіше надходили тривожні сигнали. Урядова преса констатувала, що “Верховину забезпечено харчовими засобами на цілу зиму. Цієї зими не сміє бути харчових турбот й труднощів ніде на Верховині” [1, 1938, 25 лист.]. Безперечно, було далеко не так, як повідомляла газета, однак гірські райони були, в деякій мірі, захищені від голоду.

Для того, щоб населення краю змогло “легко перенести зимову пору”, уряд Карпатської України пішов на відміну деяких податків [1, 1938, 9 лист.]. Прийняття такого рішення не стосувалося сіплатників аліментів, публічних податків, даней, оплат і мита [1, 1938, 20 лист.]. Ці, так звані, екзекуційні збори, були скасовані до вересня 1939 року.

На початку лютого 1939 року міністерство господарства додатково виділило 300000 кч. для проведення акції надання допомоги найбільшому населенню Закарпаття [1, 1939, 8 лют.]. Це стосувалося, в основному, жителів гірських районів. “Знищення нужди і бідноти, – наголошувала газета “Нова свобода”, – є завданням в першу чергу правильної національно-господарської політики, поруч із розумною і справедливою політикою соціальною та доцільною політикою культурно-освітньою” [1, 1939, 26 лют.]. Під правильною національно-господарською політикою розумілось, перш за все, “впливати на зміну соціальної структури населення, а на прямі уможливлення українцям виконання всіх господарських функцій в промисловості, торгівлі, фінансових установах, транспорті, комунікації, в керівництві сільського господарства та лісництві” [1, 1939, 26 лют.].

Відбулися певні зрушення в страхових установах Хуста. Автор статті “Як господарюють в соціальній установі”, що була опублікована в газеті “Нова свобода”, писав, що основні посади перейшли до українців і їх заробітна плата становить 500 кч. [1, 1939, 4 берез.]. У жовтні 1938 року уряд краю видав розпорядження про створення Краєвого уряду робітничого забезпечення. Він повинен “рішуче переводити обезпечення проти ушкоджень і приготувати праці для осамостійнення, або відповідне заступництво і в інших галузях обезпечення” [1, 1939, 11 січ.]. Однак, цей уряд так захопився очищенням своїх рядів від “чужонаціонального елементу”, що нерідко забував виконувати свої головні обов’язки.

Для страхування населення в Карпатській Україні “існувало 6 асекуровень: робітничка каса хорих, Перша празька, каса хорих приватних урядовців, лікувальний фонд, каса залізничників та священників” [1, 1939, 9 берез.]. Директор краєвого робітничого забезпечення Д.Німчук вніс пропозицію скоротити кількість асекуровень до двох [1, 1939, 9 берез.]. Це пояснювалось нестачею коштів на їх утримання. До одної мали належати особи, “що підлягають старечому і інвалідному забезпеченню. До другої каси хорих належать особи, що підлягають пенсійному забезпеченню, приватні і державні урядовці” [1, 1943, 9 берез.]. У галузі страхування були значні труднощі із приміщеннями. В результаті Віденського арбітражу, на угорській території залишилися: в Ужгороді – недобудований будинок вартістю 2 млн. кч., власний будинок вартістю 500 тис. кч.; в Мукачеві – новий будинок вартістю 2.500 кч. [1, 1939, 18 лют.].

У середині лютого 1939 року в Будапешті проходили переговори між представниками Словаччини, Угорщини і Карпатської України. Закарпатську делегацію представляли Д.Німчук і Ю.Манівчук. На переговорах “було досягнуто засадної угоди про асекураційне, соціальне і пенсійне обезпечення” [1, 1939, 25 лют.].

11 січня 1939 року у всі округи надійшла роз’яснювальна записка уряду Карпатської України, в якій, зокрема, говорилося: “Вільна спілка добровільної опіки над втікачами” з метою заопікування дітьми та родинами втікачів із забраних через останні події земель” внесла пропозицію “координувати чинність всіх установ, що опікуються втікачами, бути дорадчим органом влади та представником різних чужоземних установ-координацій при грошових допомогах для річевої допомоги втікачам”. Окружним урядом було запропоновано подати заяви громадян через Міністерство господарств Карпатської України Міністерству соціальної опіки в Празі. “В проханні треба подати висоту жаданої допомоги та кількість втікачів в окрузі. Допомогу можна жадати за час до 1 червня 1939 року [1, 1939, 1 берез.] – передавала “Нова свобода”. Представник Карпатської України в Празі В.Шандор кілька разів звертався до уряду краю з проханням прискорити виготовлення списків втікачів. 20 січня 1939 року він просив “заслати негайно списки збігців; на основі котрих можу вимогти належну нам допомогу... Поки не буду мати ані числа, ані списку збігців, не pomoже жадна інтервенція”. Однак, окружні уряди соціальної опіки проявляли дивну пасивність.

Уже в жовтні 1938 року уряд Карпатської України зіткнувся ще з одною складною проблемою, яку негайно треба було вирішити – безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалася за рахунок галичан, які нелегально переходили польсько-чеський кордон, втікачів з території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Професор В.Доманицький вважав, що “по селах Карпатської України існує

крітичне, ніким не ресстроване, але грізне за своїми розмірами і наслідками безробіття” [1, 1939, 14 січ.]. Осип Дичак з Тячева писав у Міністерство комунікацій і публічних робіт, що “місцеве населення сидить без роботи”, і, що необхідно, “дати працю многим робітникам”. А тому важко погодитися з інформацією Бюро Пресової Служби Карпатської України, що “безробіття... дійшло майже до мінімуму – 1507 осіб, а незабаром зовсім зникне”.

Одночасно проходила рееміграція в пошуках роботи до країн Західної Європи, США і Канади. Цей процес уряд зупинити не міг, хоч вимагав, щоб “ані корона нашого робітника не відпливала в чужі краї, але служила господарському та соціальному піднесенню нашого краю” [1, 1939, 11 січ.]. Автор статті “Охорона народного ринку праці” Ю.Гончарів-Гончаренко справедливо писав про необхідність “дати роботу хто бажає працювати і примусити до праці тих, хто бажав би уникнути її і жити на чужий рахунок. Для цього мусимо розбудувати так раціонально нашу господарку, щоб кожний, чи то духовний робітник, чи фізичний, знайшов для себе працю у себе дома...” [1, 1939, 8 берез.]. З такою метою і створювалося єдине для цілої країни посередництво праці. Необхідно відзначити, що уряд Карпатської України не міг створити умови, при яких би зникло безробіття. Є всі підстави вважати, що вони не тільки зменшувалося, а навпаки, швидко зростало. Саме тому, уряд Карпатської України розпочав переговори з урядом Німеччини і урядами деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки за кордон. Домовленість була досягнута.

15 січня 1939 року до Праги прибула на переговори німецька делегація в складі д-ра Редігера, Й.Лера і Й.Тетцела. Чехію представляв д-р. Ян Врабец, Словаччину – д-р. Й.Кашовіц, а Карпатську Україну – В.Шандор. За домовленістю, всіх робітників, що направлялися на роботу до Німеччини, мала бути 41 тис. (Словаччина – 20 тис., Карпатська Україна – 4 тис., Чехія – решту) [3, с.174].

16 – 17 січня 1939 року в Хусті відбулося засідання делегацій Німеччини, Чехії, Словаччини і Карпатської України, на якому обговорювалось питання прийняття на роботу закарпатців. Представник делегації краю В.Шандор звітувався в Міністерстві господарства країни: “17 січня 1939 р. я подав німецькій делегації голошення мені число 4000 робітників, котрих влада може дати Німеччині. Зачим не маємо кваліфікованих робітників, будуть прийняті наші робітники, як сезонні... Видатки, зв’язані з паспортами і дорогою на границі Німеччини наші, місце після умови – несуть робітники самі, а від німецької границі, по перебранню робітників, несе Німеччина. Платня робітникам і інші вигоди є як у їх власних робітників”. А.Волошин вагався, чи варто відпускати таку велику кількість дорослого населення напередодні виборів до Союму Карпатської України, коли їх голоси будуть необхідні.

Німеччина неодноразово зверталася до уряду Карпатської України з проханням дозволити їй “переводити приймаючи на працю сама по наших селах”. Уряд А.Волошина відповідав відмовою: “Оскільки ходить о приймаючи робітників по наших селах самою делегацією, вважаємо цей поступ за невідповідний і недоцільний. Набор робітників переведуть наші посередники праці”. Незважаючи на заборону, мали місце випадки самостійного вербування німецькими агентами людей на працю до Німеччини. 21 лютого 1939 року Міністерство внутрішніх справ в Хусті зафіксувало такий випадок в районі Синевирська Поляна – Синевир. Реакція уряду була обережною: “Прохаємо сейчас казати діло розслідити і зробити відповідні зауваження, звертаємо лиш увагу, щоби це було переведено обережно, щоби і людей тим не побурити, що уряди перешкоджають в посередництві праці, а дальше, щоби агенти не могли оправдано на нас жалуватися”. 31 січня 1939 року “певний серб Юрій Бальозо, залізничар з Королева над Тисою вербує земледільських робітників до Америки., проводить цю акцію для якогось підприємця в Празі”.

В лютому 1939 року уряд Карпатської України готував нові партії людей на працю до Німеччини. 27 лютого німецьке Міністерство праці потребувало “50 родин з дітьми на земледільські роботи до Саксонії. Мешкання даром та платня 1200 марок”. Всі заробітчани повинні були пройти медичний огляд у австрійського лікаря. Такою була вимога Німеччини. Планувалося відправлення до Німеччини нової партії в кількості 5000 чоловік. До першої групи мали ввійти “200 – 300 вільних хлопців і дівчат в віці від 14 до 18 років, які мають від’їхати як хліборобські помічники до Німеччини. Услів’я: мешкання і страва даром та місячно 15 – 20 марок готівкою. Додому сміє кожний післати з того 10 марок”. 27 лютого 1939 року представники Німеччини просили підготувати списки людей з конкретно визначених професій: “земледільські робітники, цегольнянські робітники, робітники в каменоломнях, будівельні робітники, гірники, лісові робітники, робітники без професій”. Відбір робітників лісу повинен був бути зваженим і раціональним. Висловлювалось прохання, “щоби не забрали slučajно робітників з тих околиць, де будуть їх потребували самі для праці в лісах”. Ще 13 січня 1939 року 75 робітників від’їхало на працю до Чехословаччини.

Отже, уряд Карпатської України приділяв значну увагу по направленню робітників на сезонні роботи до Німеччини і Чехословаччини. Однак, необхідно відзначити, що і в цьому аспекті відчувалась пасивність окружних урядів, які зривали рейси, не встигли виготовити відповідну кількість паспортів. 23 січня 1939 року А.Волошин телеграфував у Тячево: “Розслідіть і висвітліть зараз, чому паспорти не були в часах готові, чим потерпіли матеріальну шкоду наведені робітники, а моральну шкоду карпато-український уряд”. Міністерство господарства Карпатської України звинувачувало тячівську місцеву владу в пасивності і безвідповідальності: “Округ, який виказує в статистиці найвищу кількість безробітних в Карпатській Україні, не дав собі праці з тим, щоби приготувати до відосланню малу квоту робітників... своїм поступованням привів він 5 – 6 многодітних сімей прямо до трагічного положення... Просто незрозуміла байдужість Вашого уряду до такої важної справи”.

У складному становищі знаходилася медицина Карпатської України. Особливо відчувалась нестача ква-

ліфікованого медичного персоналу. Ця проблема дала про себе знати після Віденського арбітражу. Здоровельний референт Карпатської України М.Мандзюк, який замінив на цій посаді д-ра Пінту, 8 грудня 1938 року повідомляв А.Волошина, що “евакуація з окупованої території була нагła (швидка – авт.), не було можливості зтягнути з цих колоній всіх приналежних до нашої держави”. Із 305 лікарів в Карпатській Україні залишилося лиш 132, з яких 50 українців, 24 руських, 10 чехів, 41 єврей та 8 інших [5, с.102]. Необхідно погодитися з твердженням М.Болдижара, що “більшість лікарів залишилися в лікарнях міст Ужгорода, Мукачєва та Берегова” [10, с.102].

Не в кращому стані знаходилися лікарняні приміщення. М.Мандзюк 21 грудня 1938 року так описав умови в одній з лікарень: “Теперішнє приміщення лічниці в Кривій не відповідає найелементарнішим вимогам санітарним... На однім ліжку лежать по два хорі оперовані пацієнти. Такий стан справ в медицині є далі нетерпимий, а з огляду людськості прямо злочинний”. Незважаючи на такий стан справ у медицині, робилися певні спроби для її поліпшення. Представники від Карпатської України Д.Німчук і Ю.Манівчук взяли участь у переговорах між Чехословаччиною і Угорщиною у справі налагодження медичного обслуговування. Газета “Нова свобода” постійно поміщала на своїх сторінках оголошення: “Українські дівчата, що мають скончену горожанську школу, не старше 20 років, які рефлектують на місця доглядачок хорих в лічницях, найзголошуються до здоровельного ресорту при Міністерстві господарства і комунікацій в Хусті” [1, 1939, 12 січ.]. У Севлюші намічалось відкрити курси для навчання акушерок [1, 1939, 2 лют.]. На початку 1939 року на території Карпатської України діяло лиш 60 аптек, що було недостатньо для більш ніж півмільйонного населення краю. Відчувався гострий дефіцит і фармацевтичних кадрів [5, с.102]. Не вистачало лікарняних приміщень. “В Карпатській Україні є 9 лічниць, з яких 5 створено вже нашою народною владою. В лічницях є недостаток дипломованих сестер і з тої причини треба буде створити двохлітню фахову школу для сестер” [1, 1939, 2 лют.] – писала “Нова свобода”.

У надзвичайно короткий відрізок часу були споруджені лікарні в Дубовому, Великому Березному, Воловому та Рахові. Тривало будівництво лікарні в Сваляві [1, 1939, 21 лют.]. Лікарня в Рахові була розрахована 100 ліжок, у Великому Березному – на 40 – 60 ліжок [1, 1939, 23 лют.]. На будівництво лікарень в Рахові, Великому Березному і Воловому уряд асигнував 5 млн. кч. [1, 1939, 17 лют.]. Ці звершення високо оцінив В.Гренджа-Донський, однак важко погодитися з його твердженням, що “цю болячку (відсутність лікарень – авт.) наш уряд одним махом віддалив” [2, с.86]. Медицина продовжувала залишатися без кваліфікованих фахівців і належного медичного обладнання. Можливо, саме тому, залишилося без уваги прохання жителів села Ізки в Міністерство здоров’я 12 листопада 1938 року замінити місцевого лікаря Зінбера, який “зовсім не розуміє нашої української мови... і не користується в нас довір’ям в обсягу свого лікарського знання і практики”. Замінити його не було ким.

Фактично, найкраще оснащеною на території краю, була лікарня в Севлюші (Виноградові). Спочатку головним лікарем працював С.Рокитський [1, 1938, 13 серп.] Становище суттєво покращилося із приходом на цю посаду видатного закарпатського хірурга О.Фединця. В інтерв’ю газеті “Нова свобода” він заявив: “В теперішній Карпатській Україні, крім севлюської, нема порядно заведених лікарень. Перед нами, лікарями, велике завдання, то ж нас – українців – тут ще замало, нас же велика праця. Севлюську лікарню хотів би я змодернізувати, насамперед докінчити новий хірургічний павільйон на 120 – 140 ліжок, який через два-три місяці може бути не тільки лікарня, а просто санаторія прекрасного парку. Гроші на роблять труднощів, бо на те грошей маємо і пляни готові, тільки його перевести. Відтак, неодмінно потрібно зробити в лікарні каналізацію, що знов дало б 250 – 300 робітникам на літо працю. Мусимо подбати про лікарню, бо сьогодні не маємо куди помістити ліпших пацієнтів” [1, 1938, 13 серп.].

На думку лікаря А.Окопенка, на кожну тисячу населення припадало 4 – 4,5 хворих, крім того 1,5 – 2 психічних епілептиків [1, 1938, 24 груд.]. У своїй статті “До організації психіатричної опіки”, опублікованій в “Новій свободі”, він доводив: “Щодо Карпатської України, то беручи на увагу особливо тяжкі умовини життя її населення, наприклад поширення алкоголізму, туберкульозу, сифілісу, кретинізму та взагалі захворювання щитної залози, цауперизм, низький рівень соціальний та санітарний, мусимо взяти вищий індекс поширення цих хвороб, отже можемо прийняти загальне число душевнохворих на Карпатській Україні найменше 2500 або й 3000 душ, крім того 700 або й до 1000 психічних епілептиків... Треба забезпечити на кожних 10 тисяч населення бодай 20 ліжок, крім того для психічних епілептиків бодай на ¼ їх числа. Отже, ми мусили би влаштувати 1000 – 1500 ліжок чисто психіатричних та 200 – 250 ліжок епілептичних” [1, 1938, 24 груд.].

Немаловажне значення в Карпатській Україні відводилось розвитку туризму. Інженер М.Загриновський закликав: “Будуймо в горах туристичні стежки, здорові та гігієнічні хати і готелі для притягнення чужих і своїх туристів в наші прекрасні гори Карпати” [1, 1939, 25 лют.]. Для кращої організації туристичного руху систематично проводилися наради. Одна із таких нарад відбувалася в березні 1939 року. В ній взяли участь 29 делегатів з Міністерства комунікації, торгівлі і всіх залізничних дирекцій краю” [1, 1939, 11 берез.]. “При правильному використанні чужинецького руху в Карпатській Україні можна рахувати в році 1939 приблизно на 20 тисяч гостей при добрій пропаганді, – писав П.Фленько. – Якщо можемо дати їм можливість витратити гроші й добре їм послужити, забезпечимо більший прибуток селянам, чим вони мали за працю на мадярській низині... Мусимо старатись, поправляти всі недостатки: робімо кроки до організації готельництва й готельних спілок для будови готелів і хат, підготовляймо закон про чужинецький рух, котрий принесе певні і ясні напрямні. Хочемо вже в найближчому часі організувати кельнерську школу в Празі для синів Карпатської України, зорганізуємо в різних місцях краю курси для провідників чужинців, приготовляймо напрямні для організації постачання харчів і

збуту домашнього промислу [1, 1938, 21 груд.]. На жаль, Карпатська Україна не мала навіть найелементарніших умов для того, щоб привернути до себе увагу туристів.

Рівень життя населення краю погіршувався. Негативним було і те, що постійно підвищувалися ціни на продукти, хоча заробітна плата майже залишалася без змін. 26 лютого 1939 року В.Гренджа-Донський записав у щоденнику: "Хуст невдячний. Ціни і будинки парцель вже підскочили удесятеро, за помешкання деруть сьому шкуру, всі продукти купуємо за всяку ціну" [2, с.192]. Члени Української Національної Ради в Нижньому Бистром у зверненні до уряду Карпатської України скаржилися, що "не дивлячись на загальне підвищення цін на життєвих продуктів, фірма Розенбліт і Грос робітничу платню не виплатила". Величезних розмірів набула спекуляція.

Отже, соціально-економічне становище закарпатського населення в 1938 – 1939 роках було важким, незважаючи на спроби уряду його покращити. Справжнім лихом для населення краю було безробіття, підвищення цін на продукти харчування. Завдяки відправці окремих партій робітників на працю до Німеччини, кількість безробітних не зменшилася, хоча ця проблема, через пасивність окружних властей, так і не була вирішена. У такому становищі знаходилася медицина краю. Відсутність кваліфікованих кадрів, лікарняних приміщень, робили її примітивною і важкодоступною. Уряд Карпатської України проводив певну роботу по поліпшенню страхування і пенсійного забезпечення населення, піклувався про втікачів з окупованих територій, приділяв значну увагу розвитку туризму тощо. Однак, більшість задумів уряду не були проведені у життя.

На листопад 1938 року припадає утворення Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС). 9 листопада 1938 року в Хусті відбулися її установчі збори, на яких було прийнято Статут організації. В ньому так визначалася головна мета Карпатської Січі: "Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві... краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема для удержування ладу та безпеки". Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією С.Папа-Пугача командантом Карпатської Січі було обрано Д.Климуша. До штабу організації ввійшли І.Роман, І.Рогач, С.Росоха. Що стосується двох останніх, то вони навіть не служили в армії. Однак цей штаб був суто політичним, бо ще існував військовий, сформований з досвідчених військових фахівців. Рішення установчих зборів Карпатської Січі було затверджено міністром внутрішніх справ Карпатської України Ю.Реваєм 10 листопада 1938 року.

Головними органами Січі були Головна Команда і Рада у відповідності із Статутом. Команду очолював командант, який мав двох заступників і двох членів команди. У компетенції вищих органів Карпатської Січі було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася із команди і референтів (керівників секцій). Існували референтури організації і зв'язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. При Головній Команді діяли адміністративний секретаріат і ревізійна комісія. Члени організації ділилися на: а) дійсні, які були прийняті командою в члени організації; б) благодійні, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку; в) почесні, які мали заслуги перед українським народом. Благодійних і почесних членів назначала рада. Крім членів були і кандидати в члени організації. Члени Карпатської Січі мали право брати участь у всіх заходах, що проводилися організацією, користуватись активними і пасивними виборчими правами, а також носити формений одяг, знаки і зброю. Вони повинні були дотримуватись Статуту, беззаперечно виконувати накази команди і відбувати покарання. Низові організації Карпатської Січі поділялись на відділи. Кілька їх складали куш. За званнями керівний склад поділявся таким чином: старший січовик, десятник, сотник і атаман. Посади, які вони займали, були такими: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант. Члени і посади позначались на рукавах і головних уборах форменого одягу. Керівний склад приймав присягу у присутності команданта.

Керівники Карпатської Січі кілька разів зверталися до А.Волошина з проханням передати зброю "з засобів, які походять при окружних урядах та окружних судах". Прем'єр-міністр, не маючи таких повноважень, дозволу не давав. Аналогічно постував і уряд. У відповідь послідували демонстрації під гаслами "Січі зброю!" Небажання Праги видати зброю Головній Команді пояснювалося кількома причинами: по-перше, чехословацька контррозвідка постійно повідомляла про підготовку змови проти уряду А.Волошина; по-друге, Карпатська Січ нерідко виходила з-під контролю автономного уряду; по-третє, сам А.Волошин побоювався конфронтації у відносинах з Чехословацькою. Зброя в руках січовиків могла призвести до кровопролиття. Відсутність зброї й призвела до такої спроби захопити її силою, що вилилося в кровопролитні сутички 13 – 14 березня 1939 року між відділами Карпатської Січі та чехословацьким військом. Відсутність зброї стала трагічним розв'язком під час боїв з угорською армією.

В ніч з 13 на 14 березня 1939 року в Карпатській Україні відбулися події, які зробили значний вплив на подальшу долю краю. Мова йде про військові сутички між карпатськими січовиками і чехословацьким військом, які співпали із вторгненням гортистської армії на територію краю. Ці події свідчили про кульмінацію чехословацько-українських суперечностей, що вилилося в безглузде кровопролиття, яке зробило неможливим військове співробітництво збройних сил Чехословацьчини і Карпатської України.

Уряд Угорщини ніколи не покидав думки про розширення своєї території за рахунок закарпатських земель. На середину березня 1939 року ці настрої стали особливо відчутними. Угорщина концентрує свої збройні сили на кордоні з Карпатською Україною, її війська готові до переходу кордонів краю. Відповідальність за територіальну цілісність Карпатської України несли чехословацькі війська, однак напередодні агресії вони почали втрачати до цього інтерес. А.Волошин відчував, що роль Карпатської Січі як єдиної боєздатної одиниці зро-

стає з кожним днем. Однак, ця, поки-що, напіввійськова організація потребувала зброї, якої в неї майже не було. Ввечері, 13 березня 1939 року відбулись дві наради керівництва Карпатської Січі, на яких обговорювалось питання озброєння. Ю.Боржава (письменник С.Сабол) вважає, що внаслідок цих нарад А.Волошин "підписав наказ команді чеської жандармерії видати Січі зброю" [11, с.49]. Озброєні січові загони мали відійти на угорський кордон. Комендант жандармів підполковник Вака видав зброю, "а саме 41 крісів та около 90 револьверів" [12, с.58]. Проте Вака категорично відмовився видати решту частину зброї, незважаючи на наказ А.Волошина. Хоча, необхідно відмітити, що він не підпорядковувався прем'єр-міністру Карпатської України.

У зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки і фактичним розпадом Чехословаччини, А.Волошин 14 березня 1939 року проголосив незалежність Карпатської України, яку наступного дня ратифікував Сойм. До остаточного рішення Союму Карпатської України владу незалежної держави представляли: прем'єр-міністр А.Волошин, Ю.Ревай (закордонні справи), Ю.Перевузік (внутрішні справи), С.Ключурак (господарство), Ю.Брашайко (фінанси і комунікація), М.Долинай (здоров'я і соціальна опіка). 15 березня 1939 року розпочав роботу Сойм Карпатської України. Головою було обрано А.Штефана, заступниками голови Ф.Ревай і С.Росоху, секретарем М.Кочергана.

Представникові при уряді Чехословаччини В.Шандору було запропоновано "виконати акт незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба" [3, с.269]. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад Чехословаччини. Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України.

Отже, Сойм Карпатської України прийняв Конституційний Закон Ч.1:

“§1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

§2. Назва держави є: Карпатська Україна.

§3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Союмом Карпатської України, на чолі.

§4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній красвий герб: медвідь у лівім червонім півполі, і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середущому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законіві.

§7. Державний гімн Карпатської України є: "Ще не вмерла Україна...".

§8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття" [13, с.136].

Після прийняття цього закону Сойм Карпатської України 22 голосами обрав А.Волошина президентом Карпатської України, який після складення присяги, іменував новий уряд у складі: прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Ю.Ревай, міністр внутрішніх справ Ю.Перевузік, міністр господарства і оборони С.Ключурак, міністр фінансів та комунікацій Ю.Брашайко, міністр здоров'я і соціальної опіки М.Долинай, міністр освіти й релігійних справ А.Штефан. Після прийняття цих актів, Сойм відстрочив своє засідання.

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом з своїми братами з Великої України. Це підтверджується "Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу", прийнятому 10 лютого 1939 року: "Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно перемаже і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!". Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 року. "Карпатська Україна, – говорить в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства". Однак, цим намірам не суджено було збутися.

Рішення Союму в черговий раз змінили державно-правовий статус Карпатської України. З цього часу, хоча в деякій мірі символічно, Карпатська Україна перестала бути складовою частиною федеративної Чехословаччини і стала незалежною державою. "Проголошення повної незалежності Карпатської України, – писав представник уряду А.Волошин в Празі В.Шандор, – було важливим державно-політичним актом, хоч не мало міжнародного визнання, бо на це не було часу. Воно було найвищим проявом волі населення, згідно з правом на самовизначення, яке належить українському народові так, як і панівним державотворчим народам. Це стосується всіх українських земель і всього українського народу. У силі історичних умов поодинокі території України були довгими віками відокремлені від себе і від свого матірнього центру Києва. Всупереч тому Всенародні Збори в Хусті в 1919 року, подібно як і парламент Західноукраїнської Народної Республіки в 1919 року, Національні Ради Буковини й Бесарабії в 1918 – 1919 роках в своїх політичних рішеннях декларували свою соборно-державну єдність з центральною Україною. Такі прояви державності українців на всіх землях України демонструють серйозний міжнародно-правовий аргумент і силу державно-визвольної боротьби" [3, с.351].

Таким чином, наприкінці 30-х років державно-правовий статус Карпатської України пройшов своєрідну

свабоцію. До прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 року про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців, на території краю діяла Конституція ЧСР від 29 лютого 1920 року, в основі якої знаходились рішення Сен-Жерменського мирного договору. З проголошенням 14 березня 1939 року незалежності, а 15 березня ратифікації цього рішення Соймом, Карпатська Україна перестала бути суб'єктом федерації, перетворившись у незалежну державу.

Отже, внутрішньополітичне становище Карпатської України наприкінці 30-х років відзначалося своєю складністю та неоднозначністю. На деякий час зуміли об'єднати свої зусилля в боротьбі за автономні права представники українського і русофільського напрямів. Ця боротьба завершилася перемогою в жовтні 1938 року, коли празький уряд дав згоду на формування автономного кабінету А.Бродія. Однак, він проіснував недовго через свою відкриту проугорську орієнтацію. Заміна уряду А.Бродія кабінетом А.Волошина засвідчила кардинальну зміну політичної орієнтації. На відміну від свого попередника, А.Волошин взяв курс на українізацію всього суспільно-політичного життя краю, однак в рамках федеративної Чехословаччини і сподіваючись на підтримку Німеччини.

На внутрішньополітичне становище Карпатської України негативно впливали цілий ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, зокрема, антидержавна діяльність угорської іреденти, українсько-чехословацькі суперечності, численні конфлікти в українському таборі між "поміркованими" і "радикалами" тощо. Для захисту кордонів краю та внутрішнього спокою уряд А.Волошина видав розпорядження про створення служби безпеки, поліції, державної прокуратури, власних збройних сил – Карпатської Січі. Архівні документи і спогади очевидців переконують, що незважаючи на всі зусилля, уряду Карпатської України так і не вдалося створити боєздатні збройні сили. Вони ні в кількісному, ні у військовому відношенні не виявилися здатними до відсічі агресора. Проте Карпатська Січ, в утворенні якої неабияке значення мала ОУН, відіграла важливу роль у захисті кордонів краю від постійних нападів об'єднаних сил угорських і польських терористів. Руйнівний вплив внутрішніх і зовнішніх факторів прискорив встановлення в краї авторитарного режиму, яке проявилось у забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Сойму, закритті русофільських і проугорських друкованих органів, товариств, відкритті концтабору, численних арештах "неблагонадійних елементів". Разом з тим, такий крок уряду А.Волошина виправдовувався складною міжнародною і внутрішньополітичною ситуацією та зумовлювався необхідністю створення оптимальних умов для проведення соціально-економічних, політичних і культурних перетворень у Карпатській Україні.

Отже, наприкінці 30-х років Карпатська Україна пройшла своєрідну еволюцію від автономності (жовтень 1938 р.) до федеративного устрою (22 листопада 1938 р.) і проголошення незалежності 14 – 15 березня 1939 року. Карпатська Україна стала самостійною державою, що було прогресивним явищем, бо Закарпаття нарешті знебуття прийшло до своєї державності.

1. Нова свобода.
2. Гренджа-Донський В. Щоденник // Твори. – Т. VIII. – Вашингтон, 1987.
3. Шандор В. Спомини. – Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: МПП "Тражда"; Карпатський Союз, 1996.
4. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади /Ред. Д.М.Федака. – Ужгород: ВАТ "Видавництво "Закарпаття", 2002.
5. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993.
6. Особистий архів Ф.Горвата.
7. Діло.
8. Гренджа-Донський В. Спогади. Листи // Твори. – Т. X. – Вашингтон, 1988.
9. Білак С.М. Народ за ними не пішов. – Ужгород: Карпати, 1981.
10. Мірчук П. Перший листопад. – Торонто, 1958.
11. Сабол С. Від Угорської Русі до Карпатської України. – Філадельфія–Пенсільванія: Карпатський голос, 1951.
12. Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939.
13. Стерчо П. Карпато-Українська держава: 3 сторії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.

М.ТОКАР (Ужгород)

ПАРТІЙНА МОНОПОЛІЯ ТА ВИБОРИ ДО СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

У 1938 році порівняно із партійним розвитком 20 – 30-х років, викристалізувалися два партійні напрями, які дотримувалися різних національно-політичних орієнтацій, — українофільський та русофільський. Оскільки свою діяльність вони корегували у складі представницьких об'єднань, якими виступили Перша Руска (Українська) Центральна Народна Рада (ПР(У)ЦНР) (українофільська) й Центральная Руская Народная Рада (ЦНР) (русофільська), то їх роль як самостійних партійних організацій (принаймні проукраїнських) почала